

FTAXP 17.81.31

DOI

Ә.Қ. ТАҢСЫҚБАЙ¹ , Д.Қ. ШАЯХИМОВ² , Э. АЯН³

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті^{1,2}

Мұғла Сытқы Кочман университеті³

*(e-mail: adilet_2_97@mail.ru¹, DShayakhimov_1@shokan.edu.kz²,
ekremayan@hotmail.com³)*

ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ ТЕКСТОЛОГИЯСЫ

Аңдатпа. Мақалада Шәкәрім Құдайбердіұлының әдеби мұрасын қалпына келтіру мәселесі алғашқы басылымдар, кейінгі жинақтар және көшіруші қолжазбалары негізінде қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – ақын шығармаларындағы мәтіндік айырмашылықтарды анықтау, олардың мағыналық және көркемдік құрылымға ықпалын бағалау, сондай-ақ авторлық мәтінді қалпына келтіруде алғашқы басылымдар мен қолжазба көшірмелерінің маңызын айқындау. Негізгі материал ретінде 1912 жылы Семейдегі «Жәрдем» баспаханасынан шыққан «Қазақ айнасы» жинағы, оның 1988-2023 жылдар аралығындағы басылымдары және ғылыми айналымға толық енгізілмеген Ш.Көрпебаев көшірмелері пайдаланылды. Зерттеуде салыстырмалы-текстологиялық талдау әдісі қолданылды. Түпнұсқадағы көмескі графемаларды нақтылау үшін факсимиле мәтіндері цифрлық өңдеуден өткізілді. Салыстыру нәтижесінде техникалық және орфографиялық қателермен қатар, шығармалардың мағынасына, ұйқас жүйесіне, поэтикалық тұтастығына және авторлық дүниетанымның берілуіне әсер ететін лексикалық, грамматикалық әрі композициялық өзгерістер анықталды. Зерттеу нәтижелері Шәкәрім шығармаларын қалпына келтіруде алғашқы басылыммен қатар көшіруші қолжазбаларын да кешенді пайдаланудың қажеттігін дәлелдейді және ақын мұрасының ғылыми-сыни академиялық басылымын әзірлеуге негіз болады.

Түйін сөздер: Шәкәрім Құдайбердіұлы, текстология, Қазақ айнасы, поэзия, қолжазба, көшірме, ғылыми-сыни басылым.

Кіріспе

Жазба ескерткіштері тілін зерттеудің маңызы зор. Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаев Ұлттық құрылтайда: «Біз сан ғасырлық тарихымызды мақтан етеміз. Тамыры терең төл шежіреміз – халқымыздың мәдени кодының өзегі. Оны жан-жақты зерттеп, ой елегінен өткізуге және барынша дәріптеуге

қажетті жағдай жасауымыз керек. Бұл – мемлекеттің негізгі міндетінің бірі» [1], – деген болатын. Абай мен Шәкәрім өз дәуірінің рухын, қоғамдық қайшылықтары мен рухани ізденістерін шығармаларында дәл бедерлей отырып, ұлт санасын жаңғыртуға бағытталған реформаторлық идеяларын кейінгі ұрпаққа аманат етіп қалдырды. Абай, Шәкәрім мұрасы XX ғасырдың басындағы төте жазумен таңбаланғандықтан, оны қазіргі әліпбиге дәл көшіру – мәтінтану ғылымының өзекті міндеттерінің бірі. Қолжазбаларды оқу барысында жіберілген болмашы қатенің өзі шығарманың идеялық-көркемдік мазмұнын өзгертіп, авторлық ойдың бұрмалануына әкелуі мүмкін. Бұл тұрғыдан алғанда, Шәкәрім мұрасындағы мәтіндік ауытқуларды анықтап, оларды түзету ақынның рухани мұрасын кейінгі ұрпаққа түпнұсқа қалпында жеткізудің басты шарттарының бірі болып табылады.

Шәкәрімнің кейбір қолжазбалары ақынның көзі тірісінде-ақ тәркіленіп, жойылғаны тарихтан белгілі. Саяси-идеологиялық қысым кезеңінде ғалымдар қолжазбаларды жинап, салыстыру және зерттеу жұмыстарын жүргізе алмаған. Соның салдарынан көптеген мұрағаттық материалдар ғылыми айналымнан тыс қалып, кейбір қолжазбалар Қазақстаннан тысқары жерлерге кетіп қалған. Шәкәрімтанушы А.Т. Смагулова, А.С. Еспенбетов, Б.А. Ердембеков пікірінше, бұл – мәтінтанудағы, әсіресе Шәкәрім мұрасын жариялаудағы басты кедергі, ойсыраған олқылық. Қолжазба мұраларының бүгінгі күнге жетпеуі жүйелі, тиянақты ізденістерге қолбайлау болып келе жатқандығы мәтінтанудың көсегесі көгермеуіне басты себеп [2, 119].

Шәкәрімнің өзі шығармаларының бұрмаланып жариялануына көзі тірісінде-ақ көз жеткізіп, бұған аса алаңдаған. 1924 жылы «Қазақ тілі» газетіне жолдаған хатында «Ләйлі-Мәжнүн» дастанына қатысты: «Шолпан» журналында басылған мәтінді «Өлеңімді соқыр, ақсақ, шолақ қол қылыпты» [3, 144], – деп шағымданады.

Абайдың шығармаларын түгендеп зерделеген, сөйтіп отандық текстология ғылымының негізін қалаған ғалым Қ.Мұхамедханов Шәкәрімді Абай шәкірттерінің арасындағы ең көп жазған бірі де бірегейі деп бағалаған. Шәкәрімнің де өлеңдері есімі аяқталған соң қате басылып жүргеніне алғашқылардың бірі болып назар аударды. 1912 жылғы «Қазақ айнасын» кейінгі басылымдармен салыстыра отырып, көптеген қателерді анықтады. Айталық, «Абай марқұм өткен соң өзіме айтқан жырларым» өлеңіне қатысты: «164 жол өлеңінің 28 жолы қысқартылып, ақынның өзі жазған сөздері өзгертіліп, өлеңнің идеялық мазмұнына байланысы жоқ бөтен, бөгде сөздер кіргізіліп, шығарманың құрылысы бүлінген, ақынның ой жүйесі бұзылған, мазмұнына сай тұрған түр-көркемдігіне нұқсан келтірілген» [3, 165], – деп жазады. Ғалым Шәкәрім мұрасын «мүлтіксіз жариялап, халыққа кіршіксіз

жарқыратып жеткізу – біздің аса жауапты әрі құрметті борышымыз» деп тұжырымдайды [3, 179].

Зобалаң заманда ақын қолжазбаларының бір қатары өртенді, бірі жоғалды, бірі шет елді асып жоғалды. Мұрагерлерінің қолында сақталып, мұрағаттарға табысталған қолжазбаларды кеңестік қуғын-сүргін жылдары зерттеуге тыйым салған. Еліміз Тәуелсіздік алғалы бері ақынның шығармалары да басылып, мәтінтану бағыты бойынша зерттеулер жандана түсті. Десек те, халық арасында тараған қолжазбалардың бәрі бір ортаға жиналып, кешенді зерттелді деуге әлі ерте. А.Т. Смагулова, Ж.М. Әубәкір, Н.Ж. Мағазбеков пікірінше, Шәкәрім өлеңдерінің нұсқалық айырмашылықтары, қолжазба мен баспа мәтіндерінің арақатынасы және редакциялық өзгерістер арнайы кешенді текстологиялық тұрғыдан әлі жүйелі зерттелмеген [4, 138]. Шәкәрім өлеңдерінің текстологиясына қатысты бірде-бір диссертация қорғалмаған, монография жазылмаған. Осы бағыттағы санаулы еңбектердің бірі ретінде академик Р.Нұрғалидың жетекшілігімен 2007 жылы қорғалған Д.Шаяхимовтың «Шәкәрім поэмаларының текстологиясы» [5] атты кандидаттық диссертацияны ғана айта аламыз. Бұл зерттеуде ғалым Шәкәрімнің көзін көрген, үзеңгілес серігі Ә.Алдажарұлының күйеу баласы болып келетін Шыңғыс Сләмқұлұлы Көрпебаевтың қолындағы қолжазбаларға («Еңлік-Кебек», «Қалқаман-Мамыр», «Нартайлақ пен Айсұлу» атты үш поэма көшірмелері) текстологиялық талдау жүргізілген.

Соңғы жылдары Шәкәрім шығармаларының мәтінтану мәселелері қайтадан ғылыми назарға ілігіп, жекелеген шығармалардың мәтіндік тарихы, басылымдардағы оқылым ерекшеліктері мен қолжазба нұсқаларына қатысты зерттеулер жарық көре бастады [2; 4; 6]. Осы орайда Шәкәрім шығармалары жинағының жекелеген мәтіндік оқылымдарын алғашқы басылымдармен және қолжазба деректерімен салыстыра қарастыру, ғылыми айналымға әлі енген қолжазба материалдарының мәтінтанудағы маңызын көрсету және ақын мұрасының сыни басылымын әзірлеу қажеттігін негіздеу осы бағыттағы зерттеулердің заңды жалғасы болып табылады.

Зерттеу әдістері мен материалдары

Зерттеудің негізгі материалы ретінде Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармаларының 2023 жылы жарық көрген репринттік басылымы [7] алынды. Бұл жинаққа ақынның 1912-1924 жылдары көзі тірісінде жарияланған кітаптарының факсимилелік көшірмелері берілген. 1912 жылы «Жәрдем» баспасында (Семей) жарық көрген «Қазақ айнасы» жинағына [8] баса назар аударылды.

Текстологиялық салыстыру жүргізу үшін төмендегі басылымдар пайдаланылды:

1) түпнұсқа («Жәрдем», 1912): бастырушы және редакторы Ш.Құдайбердіұлы;

2) Шәкәрім ұлы Ахаттың кириллицаға аударған нұсқа (баспаға әзірлеген – М. Қайрамбаева) [9];

3) ақын есімі ақталған соң бірінші болып жарияланған жинақ («Жазушы», 1988) [10]: құрастырушылар – М.Жармұхамедов, С.Дәуітов, [А.Құдайбердиев];

4) дәл сол жылы басылып шыққан «Жолсыз жаза» жинағы («Жалын», 1988) [11]: құрастырушы – М.Мағауин;

5) Х.Сүйіншәлиев әзірлеген «Өлеңдері мен поэмалары» жинағы («Рауан», 1990) [12];

6) Б.Байғалиев, Е.Қасейінұлы дайындап шығарған «Иманым» жинағы («Арыс», 2000) [13];

7) «Атамұра» баспасынан шыққан «Қазақ айнасы: өлеңдер мен поэмалар» жинағы («Атамұра», 2003) [14];

8) Г.Мұқышева құрастырған «Қалқаман-Мамыр; Еңлік-Кебек; Ләйлі-Мәжнүн; Өлеңдер; Проза; Қара сөздер: Шығармалар жинағы» («Өлке», 2013) [15];

9) А.Еспенбетов, А.Смағұлова, М.Өндірқан, Б.Түбекбаева құрастырған жинақ («Фолиант», 2018) [16];

10) А.Смағұлова құрастырған репринттік басылым («Фолиант», 2023) [7].

Қосымша материал ретінде ғылыми айналымға әлі енгізілмеген Ш.Көрпебаевтың қолжазба көшірмелері пайдаланылды. Атап айтқанда, Шәкәрім 1930 жылы 1 наурызда шығарған «Қатты ауырғанда» өлеңінің 1948 жылғы 15 қаңтарда жасалған көшірмесі қолданылды.

Зерттеу барысында салыстырмалы-текстологиялық әдіс қолданылды. Мәтіндегі графемалардың айқындылығын арттыру және жекелеген оқылымдарды нақтылау үшін түпнұсқа мәтіннің факсимилесі Adobe Photoshop бағдарламасында негатив форматқа түрлендіріліп, графикалық өңдеуден өткізілді. Талдау барысында сөздік, графикалық, редакциялық және құрылымдық өзгерістер зерделенді.

Талқылау

Соңғы басылымда анықталған мәтіндік ерекшеліктердің барлығын бір мақала көлемінде қарастыру мүмкін болмағандықтан, мәтіннің мазмұны мен авторлық ойын түсіндіруге ықпал ететін бірқатар мысалдарға ғана тоқталамыз.

2023 жылғы репринттік басылымда «Қазақ айнасының» факсимилесімен қатар қазіргі графикадағы транскрипциясы да берілген. Салыстыру барысында факсимиле мәтіні мен ұсынылған транскрипция арасында жекелеген айырмашылықтардың кездесетіні айнықталды. Олардың бір бөлігі мәтіннің мазмұнына елеулі әсер етпейтін техникалық-орфографиялық сипаттағы ерекшеліктер. Бұған бірнеше мысал келтірейік.

«Көкіректе толған шер, көңіл қаяу» өлеңіндегі **جنى آداسىب اكىرىم كم المالى** [8, 4] «Сені адам деп ескеріп кім елейді» «Жазушы» баспа жинағында [10, 69] *есіркеп кім ойлайды*, А.Шәкәрімұлы көшірмесінде [9, 11] *ескеріп кім ойлайды*, 2023 жылғы басылымда [7, 15] *ескерін кім елейді* деп берілген. «Еске алу, есте тұту, ұмытпай елең, ойына алу; ардақтау, қадірлеу, құрмет тұту» [17, 417-418] мағыналы *ескеру* [پ] әрібі **ك** [к] әрібінен кейін орналасқаны анық) сөзін «жаны ашу, мүсіркеу, аяу» [17, 441] мағыналы *есіркеу* етістігімен алмастыруға келмейді. Бұл сөздің «Фолиант» баспасында *ескерін* деп берілуі техникалық қателікке ұқсайды.

«Жуандар» өлеңіндегі «Өздеріңе айтқызса әділ-ақсың» жолындағы **ايتلزم** [8, 5] айтқызса сөзі «Фолиант» нұсқасында *айтызсаң* [7, 17] деп беріледі. Бұдан басқа жинақтардың барлығында [9, 13; 11, 71; 12, 23; 15, 268] – айтқызса. Соңғы нұсқа дұрыс, себебі сөз соңында «ң» (ڭ) әрібі таңбаланбаған. Екіншіден, өлеңнің ішкі мазмұны аталған тұлғаны талап етеді. Бұл жолда бастауыш жасырын берілген: «(халық) өздеріңе айтқызса – әділ-ақсың». «Мен қарасам, сендердің бетің теріс» деп Шәкәрім көпшілік алдындағы беделге емес, адамның шынайы болмысына қарап төрелік етеді.

«Партия адамдары» өлеңіндегі «Япырым-ау, бұл не деген наданшылық» жолындағы **ياپىرىم** [8, 17] *япырым-ау* сөзі «Фолиант» баспасында *япырм-ай* (дауыссыздар арасында дәнекер «ы»-сыз) [7, 41] делінсе, оған дейін [9, 37; 10, 82; 12, 40] *япыр-ау* деп таңбаланып жүрді. Дұрыс оқылуы – *япырым-ау*.

«Абай марқұм өткен соң өзіме айтқан жырларым» өлеңіндегі «А, Құдай, онда деп отыр» деген жолдағы **اوندا** [8, 18] *онда* етістігі «Фолиант» баспасында *онда* [43] деп таңбаланған. Кеңестік атеистік идеологияның ықпалымен *Құдай* сөзінің *тоба* сөзімен алмастырылып жарияланғанын Қ.Мұхамедханов арнайы қарастырған, алайда бұл кейін де жалғасын тапты. «Иманым» (2000) [13, 14] жинағында және «Қазақ айнасының» «Атамұра» баспасынан шыққан басылымында [14, 45] цензура бойынша бұрмаланған жерлер қайталанып берілген.

«Қайтқан шал» өлеңінде «Уақыт толып қалғанын байқаған соң» жолында **تولپ** [8, 10] *толып* сөзі (сөз басындағы [ط] әрібі) анық басылғанымен, «Жазушы» [10, 72], «Рауан» [12, 30], «Фолиант» баспаларында [7, 27] *болып* деп қате келтірілген. А. Шәкәрімұлы жазбасында ғана дұрыс көшірілген [9, 22].

Бұлардың басым бөлігі техникалық және орфографиялық сипатта болғандықтан, оларды арнайы талдаудың қажеті жоқ деп есептейміз. Төменде қарастырылатын айырмашылықтар мәтіннің мағынасына түрлі дәрежеде ықпал ететіндіктен, мәтінтанулық тұрғыдан арнайы назар аударуды қажет етеді.

«Көкіректе толған шер, көңіл қаяу» өлеңіндегі **بر اورونگه مينيم بار خداىو** [8, 4] «Бір өзіңе сиындым, бар Құдай-ау» жолында *бар* тұлғасы анық таңбаланып,

осыған дейін («Жазушы» баспа жинағында тұтас шумақ қысқартылған) сол күйі таңбаланып келсе [11, 67; 14, 42; 15, 255], бұл жинақта *бір* деп өзгертілді. Оған қоса *сиыным* сөзі *сыйыным* деп емленің фонетикалық қағидасы бойынша таңбаланған. Р.Сыздық: «С мен *m*-дан басталатын және осылардан кейінгі дыбысы *и* болып келетін сөздердің қалғандарында жалаң *и* жазылады: ... *сиыну* (айтылуы: *сыйыну*)» [18, 158], – дейді. Қазіргі қазақ тілінің емле ережесіне сүйенсек, *сиыным* деп жазылуы тиіс. *Бір Құдай-ау* қолданысын қосымша дәйектеу үшін ақынның стиліне де жүгінген артық болмас. Шәкәрімнің поэтикалық тілін зерделеген ғалым Б.Момынова ақынның қайталауды өзіндік стильдік тәсіл ретінде кең қолданғанын айтады. «Шәкәрім қайталаудың жаңа түрлерін қалыптастырумен жаңалық енгізді» [19, 76], – деп тұжырымдайды. Шынымен де, «Қазақ айнасында» бұл тәсіл жиі байқалады. Өлеңнің бас жағындағы **بر اوزوڭە سىيىم بار خداىار** [8, 4] «Бір өзіңе сиыным, бар Құдай-ау» өлеңнің соңғы **بار سۇيانىڭ اوزونىڭ بىر غەدايه** [8, 4] «Бар сүйеніш, үміті – бір Құдайда» жолымен сабақтас. *Бір, бар, Құдай* сөздері әдейі орны ауыстырылып қайталанып берілген. Бұл арқылы жалғыз Жаратушыға деген сенім идеясы беріледі. Бірден бір *Құдай* түрінде таңбаласак, авторлық идеяға нұқсан келтірілуі мүмкін.

Аталған өлеңге қатысты сөз соңындағы әріпті алмастыру да тіркелген.

«Көп төбетке жетеді қайдан күшің,

Құтқара алмай адалды пысады ішің.

Қабағыңды қаққанша қас болады,

Жақыным деп болысып жүрген кісің» деген шумақтағы **كوشىڭ** *күшің*, **ايشىڭ** *ішің*, **كيسىڭ** *кісің* сөздері «Жазушы» баспасы [10, 68] мен А.Шәкәрімұлы оқуынан [11] басқасында («Жалын» [11, 67], «Рауан» [12, 22], «Атамұра» [14, 43], «Өлке» [15, 256], «Фолиант» [7, 15]) *күшім, ішім, кісім* деп берілген. Сөз соңындағы «ң» (ڭ) әрібі анық таңбаланғандықтан, оған қоса «Қабағыңды қаққанша қас болады» деген жолдағы II жақтағы тәуелдік жалғаудың бар болғандықтан, бірінші нұсқаны дұрыс деп есептейміз.

Шәкәрім өлеңдерінің ішінде ең бұрмаланғаны – «Абай марқұм өткен соң өзіме айтқан жырларым» өлеңі. Иман мәселесін қозғайтын тұстар аяусыз қысқартылған. А.Т. Смагулова, А.С. Еспенбетов, Б.А. Ердембеков есептегені бойынша, жол саны – 160. Содан бергі жарияланып келе жатқан жинақтарда, атап айтқанда, 1988 жылы «Жазушы» баспасы, 2006, 2008 жылдары «Халықаралық Абай клубы» баспалары мен 2008 жылғы «Арыс» баспасында – 132 жол болып берілген. 2006 жылы «Жібек жолы» баспасынан шыққан жинақта – 144 жол [2, 124]. Қысқартылған шумақтардың өзі қазіргі кезде әртүрлі беріліп жүр. Мәселен, қысқартылған шумақтардың бірі:

««Жәрдемші кім онда?!» де,

«Қаруым қайсы сонда?» де.

Ақ жүрекпен Аллаға:

«А, Құдай, өзің онда!» де». Қазақ поэзиясындағы реквиемдік жанрдың ба-
сында тұрған [20] бұл өлеңде ақын өзіне сұрақтар қойып, ойталқы жүргізеді.
Түпнұсқадағы өзара ұйқасып тұрған **اوندا** онда де – **сонدا** сонда де – **онда**
онда де [8, 19] сөздері соңғы жинақта онда да – сонда да – онда де [7, 45]
болып өзгертілген. Бұл жағдайда ұйқастық жүйесі бұзылған. Жол соңында
«де» етістігі қолданылғанын алдыңғы шумақ та аңғартады:

«Жын қақпаса, мұның не?!

«Шынымен, қор болдым» де!

Есінді жи, ерте ойлан!

Қаза келді, «өлдім» де!».

Назарымызға іліккен келесі айырмашылық – «Партия адамдары» өлеңіндегі
تاپ-تازا بارى بىر داي بىگىن بولوب [8, 17] «Тап-таза, бәрі бірдей неген болып» жолында.
Осындағы **неген** (А.Шәкәрімұлы [9, 37], «Жазушы» [10, 82]) сөзі бастапқы
жинақта дұрыс таңбаланғанымен, «Рауан» баспасында деген [12, 41], «Фоли-
ант» баспасында тіпті қарау [7, 41] деп өзгертіліп берілген. Семей өңірінде не-
ген сөзі «нақақ, кінәсіз» мағынасында қолданылатыны белгілі [21, 529]. Өлең
мазмұнына сүйенсек, адал жолдан тайған адамдар өзін бұлай ақтайды:

«Қайтелік, заман солай деген болып,

Алдаумен бірін-бірі жеген болып,

Менен емес, анадан деп суылдап,

Тап-таза, бәрі бірдей неген болып». Осындағы тап-таза мен неген – сино-
нимдер. «Деген» оқылымы бұл мағыналық тұтастықты бұзса, «арам, әділет-
сіз, қиянатшыл», «сараң» мағыналы қарау сөзі қарама-қайшы болып келеді.
Бұл сөз түпнұсқаға сәйкес түзетілуі тиіс.

Элегия жанрындағы туындының бірі «Өлген көңіл – ындынсыз өмір» өлеңі
де түрлі таңбаланып келеді. Бұл өлеңнің **سامعالبانى بت اوغان** [8, 20] «Қасқа-
ра алмай бет ауған» деген үшінші жолы жинақтарда төмендегідей берілген
(1-кесте):

Кесте 1 – «Өлген көңіл – ындынсыз өмір» өлеңінің 3-жолының таңбалануы

«Жәр- дем», 1912 [8, 20]	А. Шәкәрім- ұлы [9, 43]	«Жазушы», 1988 [10, 87]	«Жалын», 1988 [11, 76]	«Рауан», 1990 [12, 46]	«Өлке», 2013 [15, 262]	«Фо- лиант», 2023 [7, 47]
Қасқара алмай бет ауған	қасқара алмай бет ауған	қас қарай- май беті ауған	қасқара алмай бет ауған	қас қарай- май беті ауған	қас қарай- май бет ауған	қас кара алмай беті ауған

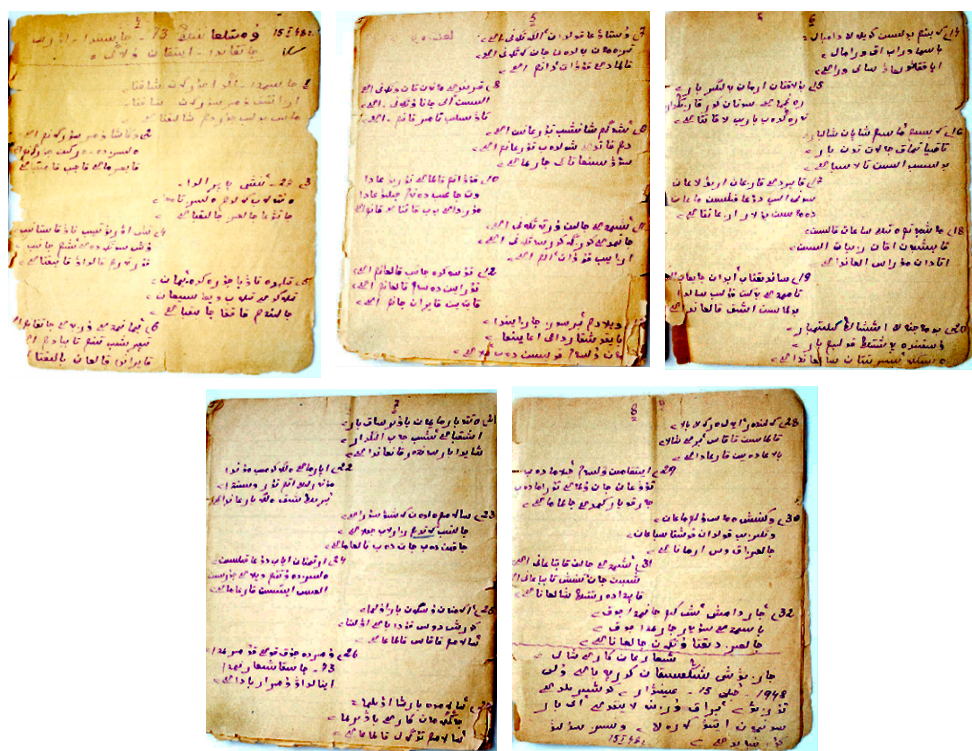
Бұл тұста «Қазақ әдеби тілінің сөздігіне» жүгінеміз: «Қасқар - ет. алған бағытынан қайтпау, қасарысу. Қабағынан қар жауған Қараңғы бұлт жоғалды. Қасқара алмай бет ауған Қаһарлы жел де оңалды (Ш. Құдайбердиев, Шығ.)» [22, 427] және «Бет аударды. Беталысын өзгертті, беттеді» [23, 301]. Бұған қоса, қолжазба графикасы да осы оқылымды растайды. Бұл оқуды дұрыс деп есептегендер – А.Шәкәрімұлы, М.Мағауин. Кейінгі басылымдардағы нұсқалар болса, «Қабағынан қар жауған, Қараңғы бұлт жоғалды» деген алғашқы екі жолдағы табиғат көрінісінің ықпалымен оқылғанға ұқсайды. Қас қараю/қасқараю «кеш батты, қараңғы түсті, ымырт жабылды» мағынасында қолданылады. Асылында, қасқара алмай бет аууы желге қатысты айтылып тұр. Алдағы жинақта түзетілуі қажет деп есептейміз.

«Қазақ айнасы» өлеңдеріндегі баспа қателер тізбесін бұдан әрі жалғастыра беруге болады. Алайда әрбір оқылымның дұрыстығын жан-жақты дәлелдеу факсимилені, транскрипцияны және кейінгі басылымдарды өзара салыстыра отырып, көлемді мәтінтанулық талдау жүргізуді талап етеді. Бір мақала аясында мұндай айырмашылықтардың барлығын толық қамту мүмкін емес. Осыған байланысты зерттеуде мәтіндік алшақтықтардың негізгі түрлері мен жеке мысалдарын ғана қарастырдық.

Назар аударарлық келесі мәселе – Шәкәрім шығармаларының мәтінін анықтауда көшіруші қолжазбаларын ғылыми айналымға кеңінен тарту қажеттігі. Қазіргі кезде ақын мұрасын жинау мақсатында Қазақстан аумағында (және шет елде) жүргізілген экспедициялық жұмыстар толық әрі жүйелі түрде жүзеге асырылды деп айту қиын. Әсіресе еліміздің шығыс өңірінде сақталған қолжазбалар, оларды көшіріп таратқан адамдар және сол көшірушілердің мәтін жеткізудегі қызметі отандық ғылымда лайықты бағасын алмады. М.Мағауин осындағы қолжазбалар хақында: «...кітаптардың бірталайы әлі күнге дейін халық арасында тарап жүргені байқалады. Әрине, қандай күйде, қайда сақталмасын, ескі қолжазбалардың бәрі де мәнді, бірақ нақтылық дәрежесі, ғылыми құндылығы бір деңгейде болмаса керек» [11, 248], – дейді. Осыған үндес пікірді Б.Байғалиев та келтіреді. Ғалымның пікірінше, «...қалайда ақын шығармаларының ел арасында бар қолжазба нұсқалары бір орталыққа жиналуы керек. Әсіресе, Семей (қазіргі Абай облысы – авт.), Шығыс Қазақстан облыстарының территориясында және осыларға қанаттас, жапсарлас өңірлерде ақын шығармаларының қолжазбалары кең тараған» [13, 308]. Бұған Ш.Көрпебаев көшірмелері (1-суретті қараңыз) нақты дәлел бола алады.

Шәкәрім өмірінің соңғы жылдарын елден жырақта, Саят қорада өткізгені мәлім. Осы кезде шығармашылықпен белсенді айналысып, көп өлең жазды. Ақындық шеберханасында өткізген бұл кезең жайлы «Мұтылғанның өмірі» шығармасында, өзге де бірқатар өлеңдерінде бейнелеп қалдырған. Олардың

қатарында «Қатты ауырғанда», «Иесіз қораға екінші барғанда», «Екінші күн қонғанда» секілді өлеңдері бар [24, 33]. Ақынға осы уақытта жанынан табылып, қолдау көрсеткен адамдардың бірі – оның туысы әрі сенімді серігі Әбдіғали Алдажарұлы болды. 1937 жылғы саяси қуғын-сүргін кезінде Шәкәріммен байланысы болғаны үшін тұтқындалып, ату жазасына кесілген. Бұдан алдын қолжазбалардың жойылу қаупі туындағандықтан, қолда бар қолжазбаларды күйеубаласы Ш.Көрпебаевқа табыстайды. Ол өз кезегінде 1995 жылы Д.Шаяхимовқа аманатқа қалдырады. Бұл жайлы дәл сол жылы жүргізген сұхбат аудиожазбасынан [25] толығырақ білуге болады. Төменде көшіруші қолжазбаларының мәтінді қалпына келтірудегі маңызын айғақтайтын бірнеше мысалға ғана тоқталамыз.

Сурет 1 – Шәкәрімнің 73 жасында ауырып жатқанда жазған өлеңі («Қатты ауырғанда», «Ойладым бір сөз жазайын да...»)

«Қатты ауырғанда» өлеңінде «1930 жылы 1 мартта иесіз қорада жатып жазған» деп берілген. «Ұмытылғанның 73 жасында ауырып жатқанда айтқан өлеңі» деп аталған бұл өлең қазір басылымдарда «Қатты ауырғанда», «Ойладым бір сөз жазайын да...» деп жеке беріліп жүрген екі өлеңнің [16, 310-311] қосындысы. Мәтін соңында: «Шығарған қары шал (Кәрім шал,

Шәкәрім – авт.). Жазуы Шыңғысқан Көрпембайұлы. 1948 жылы 15 январь көшірілді. Түзу – бірақ өзіне лайықты әні бар. Сонымен айту керек, онсыз сұлу көрінбейді. 15/ I / 48 г.». Ә.Алдажарұлы да, Ш.Көрпебаев та әншілік өнерге жақын адам болғандықтан, әуендік нұсқасын таңбалады деуге негіз бар. «Өзіне лайықты әні бар» деген ескертпе өлеңнің арнайы мақаммен орындалғанын көрсетеді.

Баспа нұсқасы 42 жолдан тұрса, көшірме 36 жолды қамтиды. Алғашқы 18 жол негізінен сақталғанымен, жекелеген оқылымдар өзгеше берілген: *жақта – шақта, шаттанып жүрдім шалықтай – мас болып жаттым шалықтай, иесіз тамға – елсіз тамға*. Ең елеулі өзгешелік мәтіннің құрылымынан көрінеді: кей шумақтардың орны ауысқан, ал баспадағы «Жапанда жалғыз жатқаным-ай...», «Бастырмай екі саным-ай!», «Өлімді арман көрмедім-ай» тәрізді жолдар көшірмеде мүлде кездеспейді.

«Иманымды үзбей жаттадым-ай» – «Иманымды үзбей жатқаным-ай». Көшірмедегі «Иманымды үзбей жатқаным-ай» оқылымы авторлық мәтінге жақынырақ көрінеді, өйткені баспа нұсқасындағы «жаттадым» етістігі күмән келтіреді. *Иманды үзбей* тіркесінен кейін «нені жаттады?» деген сұрақ туындайды. Көшірмедегі *жатқаным-ай* сөзі өлеңнің жалпы мазмұнымен үйлеседі. Ақын ауыр дертке шалдығып, қозғала алмай жатқан күйін суреттей отырып, қандай қасіретке душар болса да, иманынан жырақтамағынан меңзейді.

Басылымдарда жеке өлең ретінде беріліп жүрген «Ойладым бір сөз жазайын да...» көшірмеде алдыңғы өлеңнің жалғасы ретінде ұсынылған. Екі нұсқа да 60 жолдан тұрғанымен, ескеруді қажет ететін мәтіндік айырмашылықтары бар. Айталық, «Бұлақтан арман белігі бар» – «Бұлақтан әрмен белігір бар»: «Белігі бар» – техникалық қате. Көшірмеде сақталған *بەلەگەر* *белігір* («белегір» тұлғасының қолданысы басым) қазіргі әдеби тілде сирек қолданылады. Кей өңірлерде, мысалы Батыс Қазақстан говорында «белес», «дөңес», «асу, қырат» мағынасында қолданылады. Өлең контекстінде ақын жерлеу орнын нақтылап, «бұлақтан әрмен белігір бар» деп жерді көрсетіп отыр, сондықтан бұл сөз жер бедерін білдіретін топографиялық атау ретінде түсіндірілуі тиіс.

«Әкемнен өнген бар аулыма, Көрші, дос, құда, бай ұлына» – «Әкемнен өскен бар аулыма, Көрші, дос, құда, Бай аулына». *Өнген* мен *өскен* сөздері мағыналас болғандықтан, нұсқалық айырмашылық деп қана қабылдаған жөн. Келесі айырмашылық авторлық мәтінді қалпына келтіруге септігін тигізеді деп есетпейміз. Баспа нұсқасындағы *бай ұлына* тіркесі жеке адамға қатысты жаңсақ мән тудырады. Өлеңнің жалпы контекстінде Шәкәрім өзімен туыстық, құдандалық қатынаста болған тұтас ортаға, ауыл-аймаққа сәлем жолдап отыр. Көшірме мәтіндегі *بای اۇلنا* *Бай аулына* нұсқасы тарихи де-

рекермен де, өлеңнің мазмұнымен де үйлеседі. Мұндағы *Бай ауылы* – нақты топоним. Тарихқа зер салайық. Қазан қаласынан әскерден қашып келіп, Семей өңіріне паналаған татар жігіті Ысқаққа Құнанбайдың Шыңғыстау өңірінен жер бергені белгілі. Кейін бұл қоныс «Бәкең ауылы» немесе «Бай ауылы» аталып кеткен. Ысқақ әулеті мен Құнанбай ұрпақтарының арасындағы құдандалық байланыс уақыт өте тереңдей түседі. Әсіресе Ысқақтың інісі Махмұттың қызы Айғаншаны Шәкәрімнің алып қашып, кейін кіші әйелі етуі бұл байланысты одан әрі нығайтқан. Осы тарихи контексті ескерсек, «Көрші, дос, құда, Бай аулына» жолының логикасы толық ашылады. Ақын өзімен аралас-құралас болған, құдандалы ортаға сәлем жолдап отыр. Мұндағы «көрші, дос, құда» сөздерінің тізбектеле келуі де «Бай ауылы» атауымен семантикалық жағынан тұтасып тұр. Ал баспа мәтініндегі бай ұлына формасы осы тарихи-әлеуметтік мағынаны көмескілендіріп, тіркесті кездейсоқ бір адамға бағытталғандай етіп көрсетеді.

«Өмірге жоқ қой құмарым да» – «Өмірде жоқ қой құмарым да». Бір ғана септік жалғауының өзгеруі арқылы ақынның дүниетанымдық ұстанымын басқа арнаға бұрып жібереді. Біріншісінде өмірдің өзінен түңілу, тіршіліктен безіну сарыны сезіледі – бұл Шәкәрімнің философиясына сәйкес емес. Ақын дүниені өткінші деп танығанымен, адам өмірін, рухани ізденісті, ақыл мен ар ілімін жоғары бағалаған тұлға. Фәнидің жалғандығы жиі айтылса да, өмірдің өзін жоққа шығару яки нигилистік сарын басым болмаған. Екінші нұсқаға жүгінсек, өмірдегі өткінші қызықтар мен нәпсілік құмарлықтардан бойын аулақ ұстағанын аңғартады. Яғни «өмірде қатты байлап тұрған, ерекше әуестендірген дүние жоқ» деген ой меңзеледі. Бұл ақын моральдық-этикалық ұстанымына жақын.

«Айтқанмын: «Өлсем, жылама», – деп» – «Айтқамын: «Өлсем, жылама», – деп». Айтқанмын және көшірмедегі *ايتقامين* / айтқамын тұлғаларының айырмашылығы қазақ тіліндегі ықшамдалған етістік формаларымен байланысты. Р.Сыздық: «*барғанмын, келгенмін* дегендерді ақын, жазушы не драматург *барғамын, келгемін* тұлғасында қолдануы да әбден ықтимал. Ықшам тұлғалар әсіресе поэзияда көбірек ұшырасады. Мұндайда тұлғаларды қалай берілсе (ықшам не толық), солай айту керек» [26, 284-285], – деп жазады. Бұл қолданыс Абай тіліне тән дейді. Шәкәрімде де солай болса керек.

Нәтижелер

Зерттеуде Ш. Құдайбердіұлының 1912 жылы «Жәрдем» баспасынан жарық көрген «Қазақ айнасы» жинағы, оның кейінгі басылымдары және Ш.Көрпебаев көшірмелері текстологиялық талданды.

«Қазақ айнасы» жинағының түпнұсқасы мен соңғы баспа нұсқасын (2023 жыл) салыстыру нәтижесінде негізінен техникалық және орфографиялық

сипаттағы айырмашылықтар анықталды (*ескерін – ескеріп, толып – болып, япырм-ай – япырым-ау, айтқызса – айтызсаң, оңда – онда т.б.*).

Бар Құдай-ау – бір Құдай-ау; күшің, ішің, кісің – күшім, ішім, кісім; онда де, сонда де, оңда де – онда да, сонда да, оңда де; неген – қарау; қасқара алмай бет ауған – қас қара алмай беті ауған сияқты мәтіннің мағыналық және көркемдік келбетіне елеулі ықпал ететін айырмашылықтар қарастырылды. Алдағы зерттеулерде жинақтағы барлық өлең нұсқаларын қамту жоспарланған.

Ш.Көрпебаев көшірмелерін баспа мәтіндерімен салыстыру барысында мәтінтанулық тұрғыдан назар аударуды қажет ететін бірқатар айырмашылықтар анықталды. Олардың қатарында композициялық-құрылымдық алшақтықтар (екі өлеңнің көшірмеде біртұтас мәтін ретінде берілуі, шумақтардың орын ауыстыруы, кейбір жолдардың қысқартылуы), *жақта – шақта, иесіз – елсіз, өмірге – өмірде, айтқанмын – айтқамын* тәрізді лексика-грамматикалық нұсқалар, сондай-ақ мағынаны нақтылайтын *жаттадым-ай – жатқаным-ай, бай ұлына – Бай аулына, белігі бар – белігір бар* сияқты оқылымдар кездесті. Қолжазбадағы бірқатар нұсқалар өлеңнің мазмұнына, тарихи ортасына және автордың дүниетанымдық ұстанымына баспа мәтінінен гөрі жақын деп топшылаймыз.

Алынған нәтижелер Шәкәрім шығармаларының мәтінін алғашқы басылымдар мен көшіруші қолжазбаларын қатар пайдалана отырып қайта қарау және ақын мұрасының ғылыми-сыни басылымын әзірлеу қажеттігін көрсетеді.

Қорытынды

Шәкәрім Құдайбердіұлының әдеби мұрасы ұлттық рухани құндылықтардың ажырамас бөлігі ретінде тарихи, мәдени және ғылыми тұрғыдан айрықша маңызға ие. Осыған байланысты ақын шығармаларының түпнұсқа мәтінін ғылыми негізде қалпына келтіру, дәл анықтау және кейінгі ұрпаққа өзгеріссіз жеткізу – текстологияның басым бағыттарының бірі. Ол үшін Шәкәрімнің алғашқы басылымдарын, қолжазбаларды, көшіруші нұсқаларын, мерзімді баспасөздегі жарияланымдарды және кейінгі жинақтарды өзара салыстыра зерттеу қажет. Кешенді текстологиялық талдау мәтіндік айырмашылықтардың пайда болу себептерін айқындауға, редакциялық өзгерістер мен көшіру барысында кеткен қателерді ажыратуға және авторлық оқылымдарды ғылыми негізде анықтауға мүмкіндік береді.

Алдағы кезеңдегі маңызды міндеттердің бірі – Шәкәрім мұрасына қатысты барлық мәтіндік деректерді жүйелі түрде жинақтау, цифрландыру және олардың негізінде көпнұсқалы электрондық мәтіндік қор қалыптастыру. Мұндай ғылыми қор мәтіндердің шығу тегі мен өзара сабақтастығын, нұсқалық айырмашылықтарын, лексика-грамматикалық, поэтикалық және редакциялық өз-

герістерін кешенді зерттеуге мүмкіндік беріп, цифрлық текстология бағытындағы зерттеулердің дамуына негіз қалайды.

Осы жұмыстардың түпкі мақсаты – Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармаларының академиялық ғылыми-сыни басылымын әзірлеу. Онда негізгі мәтінмен қатар барлық маңызды нұсқалар, мәтіндік айырмашылықтар, олардың деректік негіздері мен ғылыми түсіндірмелері толық қамтылуы тиіс. Мұндай басылым ақын шығармаларының канондық мәтінін ғылыми тұрғыдан орнықтырып, Шәкәрім мұрасын кейінгі зерттеулерде пайдаланудың сенімді мәтіндік негізін қалыптастырады.

Мақала Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің 2026-2027 ж. үшін «Нәтижелі ғылым» гранттық қаржыландыруымен жүзеге асырылып жатқан «Шәкәрім өлеңдерінің текстологиясы» атты ғылыми жобасы аясында жазылды.

Әдебиеттер

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Ұлттық құрылтайдың «Әділетті Қазақстан – Адал азамат» атты екінші отырысында сөйлеген сөзі // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyyn-ulttyk-kuryltaydyn-adiletti-kazakstan-adal-azamat-atty-ekinshi-otyrysynda-soylegen-sozi-1752959> (қаралған күні: 12.09.2025)

2. Смагулова, А.Т., Еспенбетов А.С., Ердембеков Б.А. Шәкәрім поэзиясындағы текстология мәселелері // Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы. – 2024. – №29, 1(113). – Б. 119-127.

3. Шәкәрім мен Қайым. Тағдырлас / Құраст.: Қайым Мұхамедхановтың балалары. – Астана: Фолиант, 2009. – 336 б.

4. Смагулова, А.Т., Әубәкір Ж.М., Мағазбеков Н.Ж. Шәкәрім Құдайбердіұлы өлеңдерінің түпнұсқасын түзудегі мәтінтану және деректану принциптері // Керуен. № 4 (89). 2025. Б. 136–146.

5. Шаяхимов, Д. Қ. Шәкәрім поэмаларының текстологиясы: филол. ғылымд. канд. дис. – Астана, 2007. – 129 б.

6. Шаяхимов, Д.Қ., Тансыкбай Ә.Қ., Кенжалин Қ.К., Аубакирова Б.К. Шәкәрім Құдайбердіұлының «Бояулы суыр» өлеңінің текстологиясы // Turkic Studies Journal. – 2026. – Т. 8. №2. – Б. 202-227.

7. Құдайбердіұлы, Ш. Шығармалары: репринттік басылым / Жалпы редакциясын басқарған А.С. Еспенбетов; құрастырған: А. Смағұлова. – Астана: Фолиант, 2023. – 328 б.

8. Құдайбердіұлы, Ш. Қазақ айнасы. – Семей: Ярдамъ, 1912. – 49 б.

9. Құдайбердіұлы, Ш. Қазақ айнасы (бірінші бөлім). – Семей: Абайдың мемлекеттік қорық-мұражайы, 2013. – 105 б.
10. Құдайбердиев, Ш. Шығармалары: Өлеңдер, дастандар, қара сөздер / Құраст. Жамрұхамедов, М., Дәуітов С., Құдайбердиев А. – Алматы: Жазушы, 1988. – 560 б.
11. Құдайбердіұлы, Ш. Жолсыз жаза: өлеңдер мен поэмалар / Құраст. Мағауин М. – Алматы: Жалын, 1988. – 253 б.
12. Құдайбердіұлы, Ш. Өлеңдері мен поэмалары / Құраст. Х. Сүйіншәлиев. – Алматы: Рауан, 1990. – 208 б.
13. Шәкәрім. Иманым / Құрастырғандар: Б. Байғалиев, Е. Қасейінұлы. – Алматы: Арыс, 2000. – 321 б.
14. Құдайбердіұлы, Ш. Қазақ айнасы: өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: Атамұра, 2003. – 294 б.
15. Құдайбердіұлы, Ш. Қалқаман-Мамыр; Еңлік-Кебек; Ләйлі-Мәжнүн; Өлеңдер; Проза; Қара сөздер: Шығармалар жинағы / Құрастырған Г.Мұқышева. – Алматы: Өлке, 2013. – 416 б.
16. Құдайбердіұлы, Ш. Шығармалары / Құраст. А. Еспенбетов. – Астана: Фолиант. – 2018. – 460 б.
17. Қазақ әдеби тілінің сөздігі: он бес томдық / Құраст.: Б. Әбілқасымов, С.Бизақов, Ә.Жүнісбеков [ж.б.]. – Алматы: Арыс, 2007. – 5-том. Д-Ж. – 751 б.
18. Сыздық, Р. Қазақ тілінің анықтағышы (емле, тыныс белгілері, сөз сазы). – Астана: Елорда, 2000. – 532 б.
19. Момынова, Б. Шәкәрім поэзиясының тілі (лексика-функционалды ракурс). – Алматы: Арыс, 2008. – 256 б.
20. Кемел, М. Абай және Шәкәрім // Абай әлемі. URL: <https://ftp.soyle.kz/ru/post/view?id=1441> (қаралған күні: 21.07.2026)
21. Қалиев, Ғ., Нақысбеков О., Сарыбаев Ш. Қазақ тілінің аймақтық сөздігі: 22000 сөз. – Алматы: Арыс, 2005. – 824 б.
22. Қазақ әдеби тілінің сөздігі: он бес томдық. – 9-том. Қ-Қ. / Құраст. Ә.Ыбырайым, А.Жаңабекова, Қ.Рысбергенова және т.б. – Алматы: Дәуір, 2011. – 742 б.
23. Қазақ әдеби тілінің сөздігі: он бес томдық / құраст.: Б.Сүйеркүлова, С.Жапақов, Т.Жанұзақов [ж.б.]. – Алматы: Арыс, 2006. – 3-том. Б-Б. – 744 б.
24. Сыдықов, Е., Шаңбай Т. Шәкәрімнің «Саят қорасы» тарихи-мәдени құндылық: жалғыздық пен еркіндік мәселесі // Jete – Journal of Philosophy, Religious and Cultural Studies. – 2025. – № 3(152). – Б. 19-36.
25. Көрпебаев Шыңғыс Сләмқұлұлымен сұхбат / сұхбаттасқан Д.Қ. Шаяхимов. – Аягөз, 1995. – Аудиожазба. URL: <https://osf.io/cz9hm/files/tmnp8> (қаралған күні: 26.05.2026)

26. Сыздықова, Р. Тілдік норма және оның қалыптануы (кодификациясы). – Алматы: Ел-шежіре, 2014. – 292 б.

Ә.Қ. ТАҢСЫҚБАЙ¹, Д.Қ. ШАЯХИМОВ², Э.АЯН³

Кокишетауский университет имени Ш. Уалиханова^{1, 2}

Университет Мугла Сыткы Кочман³

ТЕКСТОЛОГИЯ ТВОРЧЕСТВА ШАКАРИМА КУДАЙБЕРДИУЛЫ

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы восстановления литературного наследия Шакарима Кудайбердиулы на основе первых изданий, последующих публикаций и рукописных копий. Цель исследования заключается в выявлении текстологических расхождений в произведениях поэта, оценке их влияния на смысловую и художественную структуру текста, а также в определении значения первых изданий и рукописных копий для восстановления авторского текста. В качестве основного материала использованы первое издание сборника «Қазақ айнасы», опубликованного в 1912 году в семипалатинской типографии «Ярдамъ», его издания 1988-2023 годов, а также рукописные копии Ш. Корпебаева, до настоящего времени не получившие полного введения в научный оборот. В исследовании применён сравнительно-текстологический метод. Для уточнения нечётко читаемых графем оригинала факсимильные тексты были подвергнуты цифровой обработке. В результате сопоставления наряду с техническими и орфографическими ошибками выявлены лексические, грамматические и композиционные изменения, оказывающие влияние на смысл произведений, систему рифмовки, поэтическую целостность и передачу авторского мировоззрения. Полученные результаты свидетельствуют о необходимости комплексного использования не только первых изданий, но и рукописных копий при восстановлении авторского текста и создают основу для подготовки научно-критического академического издания литературного наследия Шакарима Кудайбердиулы.

Ключевые слова: Шакарим Кудайбердиулы, текстология, Қазақ айнасы, поэзия, рукопись, копия, научно-критическое издание.

A.K. TANGSYKBAY¹, D.K. SHAYAKHIMOV², E. AYAN³

Shokan Ualikhanov Kokshetau University^{1, 2}

Muğla Sıtkı Koçman University³

TEXTUAL CRITICISM OF SHAKARIM QUDAYBERDIULY'S WORKS

Abstract. This article addresses the restoration of Shakarim Qudayberdiuly's literary heritage on the basis of early printed editions, subsequent collections, and manuscript copies produced by copyists. The study aims to identify textual variants in the poet's works, assess their impact on the semantic and artistic structure of the texts, and determine the significance of early editions and manuscript copies for reconstructing the authorial text. The primary sources include the 1912 edition of the collection *Qazaq Aynasy*, published by the Zhardem Printing House in Semey, its subsequent editions issued between 1988 and 2023, and Sh. Korpebayev's manuscript copies, which have not yet been fully introduced into scholarly circulation. The study employs comparative textual analysis. To clarify indistinct graphemes in the original edition, the facsimile images were digitally processed. The comparison revealed not only technical and orthographic errors but also lexical, grammatical, and compositional changes affecting the meaning of the works, their rhyme system, poetic integrity, and the representation of the author's worldview. The findings demonstrate the need for the comprehensive use of manuscript copies alongside early printed editions in reconstructing Shakarim's works and provide a foundation for the preparation of a scholarly critical edition of the poet's literary heritage.

Keywords: Shakarim Qudayberdiuly, textual criticism, *Qazaq Aynasy*, poetry, manuscript, copy, critical edition.

References

1. Memleket bassysy Qasym-Jomart Toqaevtyñ Ülttyq qūryltaidyñ «Ädilette Qazaqstan – Adal azamat» atty ekinşı otyrysynda söylegen sözi [Speech by President Kassym-Jomart Tokayev at the Second Meeting of the National Kurultai “A Just Kazakhstan – An Honest Citizen”] // *Qazaqstan Respublikasy Prezidentiniñ resmi saity* [Official Website of the President of the Republic of Kazakhstan]. URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyñ-ulttyk-kuryltaydyn-adilette-kazakstan-adal-azamat-atty-ekinshi-otyrysynda-soylegen-sozi-1752959> (accessed: 12.09.2025).

2. Smagulova, A.T., Espenbetov, A.S., Erdembekov, B.A. Şäkärım poeziasyndağy tekstologia мәселелері [Textual Criticism Issues in Shakarim's Poetry] // *Qarağandy*

universitetiñ habarşysy. Filologia seriasy [Bulletin of Karaganda University. Philology Series]. – 2024. – № 1(113). – P. 119-127.

3. Şākārım men Qaiym. Tağdyrlas [Shakarim and Kaiym: Kindred Fates] / Qūrast.: Qaiym Mūhamedhanovtyñ balalary [Comp. by the Children of Kaiym Mukhamedkhanov]. – Astana: Foliant, 2009. – 336 p.

4. Smagulova, A.T., Äübäkır, J.M., Mağazbekov, N.J. Şākārım Qūdaiberdiüly öleñderiñ tüpnūsqasyn tüzudeğı mätintanu jäne derektanu prinsipterı [Principles of Textual and Source Studies in Reconstructing the Original Texts of Shakarim Qudayberdiuly's Poems] // Keruen. – 2025. – № 4(89). – P. 136-146.

5. Şaiahimov, D.Q. Şākārım poemalarynyñ tekstologiasy [Textual Criticism of Shakarim's Poems]: filol. ğylymd. kand. dis. [Candidate of Philological Sciences Dissertation]. – Astana, 2007. – 129 p.

6. Şaiahimov, D.Q., Tansykbai, Ä.Q., Kenjalin, Q.K., Aubakirova, B.K. Şākārım Qūdaiberdiülynyñ «Boiauly suyr» öleñiñ tekstologiasy [Textual Criticism of Shakarim Qudayberdiuly's Poem "Boiauly Suyr"] // Turkic Studies Journal. – 2026. – Vol. 8. – № 2. – P. 202-227.

7. Qūdaiberdiüly, Ş. Şyğarmalary: reprinttik basylym [Works: Reprint Edition] / Jalpy redaksiyasyn basqarğan A.S. Espenbetov; qūrastyrğan A.Smagūlova [General ed. by A.S. Espenbetov; comp. by A.Smagulova]. – Astana: Foliant, 2023. – 328 p.

8. Qūdaiberdiüly, Ş. Qazaq ainasy [The Mirror of the Kazakhs]. – Semei: İardam, 1912. – 49 p.

9. Qūdaiberdiüly, Ş. Qazaq ainasy (bırınşı bölim) [The Mirror of the Kazakhs. Part One]. – Semei: Abaidyñ memlekettik qoryq-mūrajaiy, 2013. – 105 p.

10. Qūdaiberdiev, Ş. Şyğarmalary: Öleñder, dastandar, qara sözder [Works: Poems, Narrative Poems, and Prose] / Qūrast. M.Jamrūhamedov, S.Dāutov, A.Qūdaiberdiev [Comp. by M.Zhamrukhamedov, S.Dautov, and A.Kudaiberdiev]. – Almaty: Jazuşy, 1988. – 560 p.

11. Qūdaiberdiüly, Ş. Jolsyz jaza: öleñder men poemalar [Punishment without Cause: Poems and Narrative Poems] / Qūrast. M.Mağauin [Comp. by M.Magauin]. – Almaty: Jalyn, 1988. – 253 p.

12. Qūdaiberdiüly, Ş. Öleñderi men poemalary [Poems and Narrative Poems] / Qūrast. H.Süiñşäliev [Comp. by H.Suinshaliev]. – Almaty: Rauan, 1990. – 208 p.

13. Şākārım. İmanym [My Faith] / Qūrastyrğandar B.Baiğaliev, E.Qaseinüly [Comp. by B.Baigaliev and E.Kaseinuly]. – Almaty: Arys, 2000. – 321 p.

14. Qūdaiberdiüly, Ş. Qazaq ainasy: öleñder men poemalar [The Mirror of the Kazakhs: Poems and Narrative Poems]. – Almaty: Atamūra, 2003. – 294 p.

15. Qūdaiberdiüly, Ş. Qalqaman-Mamyr; Eñlik-Kebek; Lāilı-Mājnün; Öleñder; Proza; Qara sözder: Şyğarmalar jınağy [Kalkaman-Mamyr; Enlik-Kebek; Layli-

Majnun; Poems; Prose; Didactic Prose: Collected Works] / Qūrastyrğan G. Mūqyşeva [Comp. by G. Mukysheva]. – Almaty: Ölke, 2013. – 416 p.

16. Qūdaiberdiūly, Ş. Şyğarmalary [Works] / Qūrast. A. Espenbetov [Comp. by A. Espenbetov]. – Astana: Foliant, 2018. – 460 p.

17. Qazaq ädebi tılınıñ sözdıǵı: on bes tomdyq. 5-tom. D-J [Dictionary of the Kazakh Literary Language: In Fifteen Volumes. Vol. 5. D-Zh] / Qūrast. B. Äbılqasymov, S. Bizaqov, Ä. Jünısbekov [j.b.] [Comp. by B. Abilkassymov, S. Bizakov, A. Zhunusbekov et al.]. – Almaty: Arys, 2007. – 751 p.

18. Syzdyq, R. Qazaq tılınıñ anyqtaǵyşy: emle, tynys belgileri, söz sazy [A Reference Guide to the Kazakh Language: Orthography, Punctuation, and Speech Prosody]. – Astana: Elorda, 2000. – 532 p.

19. Momynova, B. Şäkärım poeziasynyñ tılı: leksika-funksionaldy rakurs [The Language of Shakarim's Poetry: A Lexical and Functional Perspective]. – Almaty: Arys, 2008. – 256 p.

20. Kemel, M. Abai jäne Şäkärım [Abai and Shakarim] // Abai älemi [The World of Abai]. URL: <https://ftp.soyle.kz/ru/post/view?id=1441> (accessed: 21.07.2026).

21. Qaliev, Ğ., Naqysbekov, O., Sarybaev, Ş. Qazaq tılınıñ aimaqtyq sözdıǵı: 22000 söz [Regional Dictionary of the Kazakh Language: 22,000 Words]. – Almaty: Arys, 2005. – 824 p.

22. Qazaq ädebi tılınıñ sözdıǵı: on bes tomdyq. 9-tom. Q-Q [Dictionary of the Kazakh Literary Language: In Fifteen Volumes. Vol. 9. Q-Q] / Qūrast. Ä. Ybyraıym, A. Jañabekova, Q. Rysbergenova [j.b.] [Comp. by A. Ybyraıym, A. Zhanabekova, K. Rysbergenova et al.]. – Almaty: Däuir, 2011. – 742 p.

23. Qazaq ädebi tılınıñ sözdıǵı: on bes tomdyq. 3-tom. B-B [Dictionary of the Kazakh Literary Language: In Fifteen Volumes. Vol. 3. B-B] / Qūrast. B. Süierqūlova, S. Japaqov, T. Janūzaqov [j.b.] [Comp. by B. Suyerkulova, S. Zhapakov, T. Zhanuzakov et al.]. – Almaty: Arys, 2006. – 744 p.

24. Sydyqov, E., Şañbai, T. Şäkärımınñ «Saiat qorasy» tarihi-mädeni qūndylyq: jalǵyzdyq pen erkındık mäselesi [Shakarim's "Sayat Kora" as a Historical and Cultural Value: The Problem of Solitude and Freedom] // Jete – Journal of Philosophy, Religious and Cultural Studies. – 2025. – № 3(152). – P. 19-36.

25. Körpebaev Şyñǵys Slämqūlülymen sūhbat [Interview with Shyngys Slamkululy Korpebayev] / Sūhbattasqan D.Q. Şaiahimov [Interviewed by D.Q. Shayakhimov]. – Aiagöz, 1995. – Audio recording. URL: <https://osf.io/cz9hm/files/tmnp8> (accessed: 26.05.2026).

26. Syzdyqova, R. Tıldık norma jäne onyñ qalyptanuy (kodifikasiy) [Language Norms and Their Standardization (Codification)]. – Almaty: El-şejire, 2014. – 292 p.

Авторлар туралы мәлімет:

Таңсықбай Әділет Қыдырбекұлы – PhD, лектор, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан;

Тансыкбай Адилет Кыдырбекулы – PhD, лектор Кокшетауского университета имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан;

Tangsykbay Adilet Kydyrbekuly – PhD, Lecturer at Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan.

Шаяхимов Дәулет Қуандықұлы – филология ғылымдарының кандидаты, лектор, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан;

Шаяхимов Даулет Куандыкович – кандидат филологических наук, лектор Кокшетауского университета имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан;

Shayakhimov Daulet Kuandykovich – Candidate of Philological Sciences, Lecturer at Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan.

Экрем Аян – PhD, қауымдастырылған профессор, Мұғла Сыткы Кочман университеті, Мұғла, Түркия;

Экрем Аян – PhD, ассоциированный профессор Университета Мугла Сыткы Кочман, Мугла, Турция;

Ekrem Ayan – PhD, Associate Professor at Muğla Sıtkı Koçman University, Mugla, Turkey.